

УДК 655.418.3 + 7.038.532

Г. Б. Листвак

Українська академія друкарства

«КНИГА ХУДОЖНИКА» ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ ВИДАВНИЧИЙ ПРОДУКТ

Розглянуто особливості «книги художника» як видавничого продукту. Основну увагу зосереджено на ключових питаннях опрацювання цих видань: назві, виготовленні, каталогізації, пошуку майбутніх проектів, місці у видавничому репертуарі, читацькій аудиторії.

«Книга художника», назва, виготовлення, каталогізація, пошук проектів

Сучасний український видавець має бути готовим до роботи з творами будь-якого виду, жанру, тематики, способу виконання та задовольняти таким чином найвибагливіші читацькі й авторські запити. Адже реальний, доволі непередбачуваний, видавничий ринок часто функціонує, не опираючись на теоретичні нормативи (або взагалі за їх відсутності), і постійно ставить перед видавцем складні завдання.

До таких «несподіванок» книжкового ринку належать «книги художника» (відомі під цілою низкою термінів: арткниги, артбуки, мистецькі книги, книги митця, авторські книги і т. д.) — незвичайні за формою і змістом, поєднанням графічного і текстуального проєкту, що використовують форму книги. У цьому дослідженні «книгою художника» називаємо *унікальне комплексне видання, створене митцем (чи за його участі), що пройшло всі/деякі етапи редакційно-видавничого опрацювання, є новаторським з точки зору книжкового мистецтва і має також художнє, пізнавальне, освітнє або інше значення.*

До «книг художника» вдається чимало авторів, щоб повною мірою втілити свої ідеї; їхня поява свідчить про зацікавлення як з боку творців, так і з боку читачів. Тому виникає потреба хоча б загально на цьому етапі окреслити основні підходи у підготовці таких видань.

Доволі глибоко проблематику арткниги висвітлено в англійській літературі, зокрема у працях Стівена Бері, Джоанни Дракер [7], Сари Бодман [6] тощо. Цікаво, що тамтешні науковці вважають «книгу художника» молодим явищем, яке «все ще перебуває в підлітковій стадії: повній винахідливості та хвилювання» [8, с. 199] — при тому, що в них такі видання розвиваються вже понад чотири десятиліття.

Попри наявні українські традиції арткниги (згадати хоча б роботи футуристів), наші джерела з цього питання поки що не тішать своєю кількістю. Щоправда, за останні декілька років «книга художника» стала трохи доступнішою українським поціновувачам — передусім завдяки мистецьким проєктам та виставкам («Книжковий обід 07/08» 2008 р. [3], «Арт книга» 2010 р. [4]). Потроху з'являються дописи художників, мистецтвознавців, кураторів, ініціаторів та учасників виставок — про «книгу художника» як таку, про проблеми

назви, виготовлення, видання та реалізації таких проєктів. Це, зокрема, статті Тамари Злобіної [2], Алевтини Кахідзе, Катерини Загорської [3, 4–8], Анастасії Денисенко [1] та ін. За влучним висловом К. Загорської, у питанні «книги художника» «ще нічого не досліджено, не структуровано, не вивчено «от и до». Ми перебуваємо в тій точці, коли самі не маємо гадки про те, чим усе може закінчитися» [3, с. 8]. Тому ґрунтовні праці про українську «книгу художника», як і спеціалізовані виставки, фестивалі, видавничі проєкти, — ще попереду.

Об'єктом дослідження у цій роботі є «книга художника» як видавничий продукт, предметом дослідження — специфічні властивості «книги художника», що впливають на процес підготовки її до виходу в світ. Обраний підхід до вивчення «книги художника» доволі незвичний, адже традиційно її розглядають як мистецьке явище, яке перебуває в колі «художник — куратор/колекціонер — експозиція» і рідко покидає його межі. Поглянути на такі проєкти з боку видавця — нове і доволі непросто завдання. Адже видавець «книги художника» має вирішити низку першочергових питань і бути готовим, що далі виникне значно більше нових.

Назва та дефініція. Окреслити межі «книги художника» в сучасних видавничих реаліях складно з багатьох причин. Проблема виникає на рівні терміна і на рівні поняття. Так, у теоретичних джерелах і в мистецькому середовищі для «книги художника» в різних контекстах використовують з десяток назв — ще не зовсім повноцінних термінів. У літературі можуть трапитись як англійські *artist's book*, *artbook* (та їхні часткові й повні варіанти перекладу: артбук, арткнига, мистецька книга), так і французькі *livre d'artiste* чи *livre de peintre*. А словосполучення «книга художника» часто перефразовують в обережне «книга, створена художником» або замінюють на «книгу митця» чи авторську книгу. В результаті видавцю з понад десятка використовуваних термінів треба обрати один, найприйнятніший для своєї продукції.

Цілком очевидно, що питання назви цього потенційного виду видання залишається відкритим. Оскільки взятий за основний у цій роботі термін «книга художника» теж є доволі проблемним і розмитим, доцільно було б вести пошуки нової, чіткішої назви для цього виду видань.

Через нормативну невизначеність і розмитість поняття «книги художника» найчастіше отримують реальне видавниче продовження у арткнизі: альбомах, подарункових виданнях, каталогах робіт. А оскільки «книга художника» є втіленням певної мистецької ідеї і завжди перебуває в контексті якогось проєкту — у його межах може з'явитися декілька різновидових видань, кожне з яких більшою чи меншою мірою буде наближене до об'єкта дослідження.

У світі кожна установа чи приватний колекціонер, що збирає «книги художника», має власні критерії добору. Зрозуміло, критерії ці відрізняються в кожному конкретному випадку: бібліотеки вищих навчальних закладів зосереджуються на тих книгах, які стануть у пригоді в навчальному процесі; регіональні музеї роблять акцент на творах місцевих художників; державні книгозбірні намагаються зробити універсальну добірку книг — яскравих представників різних напрямків. Чіткі вимоги висувають також до змісту, тематики, обсягу,

накладу, способу виготовлення, носія та матеріалу. Разом з тим, кожен колекціонер має певні табу, зазвичай пов'язані або з високою вартістю книги (чи вичерпаним бюджетом), або з нетривкою конструкцією чи специфічним матеріалом, які потребують особливих застережень при зберіганні та експонуванні.

Зазвичай про такі вимоги вказують попередньо, і звучить це приблизно так: «книгою художника» ми вважаємо проекти, які...», — а далі йде перелік потрібних рис. Звісно, така система не позбавлена спекулювань, адже виходить, що художники стають частково залежними від авторитету колекціонера і його бажання назвати витвір «книгою художника». Відомі випадки, коли художникам відмовляли в державній закупівлі, бо установа не визнавала подане видання «книгою художника», орієнтуючись на застарілі або надто обмежені критерії.

Тому єдине, що нам справді варто перейняти, — це орієнтація на власний досвід, смак, інтуїцію, здоровий глузд і бачення культури книги. Тобто, кожен видавець повинен сам окреслити критерії означення та визначитися з тематичним і цільовим напрямком книг.

Опис та каталогізація «книги художника». Може, з часом державні установи ставитимуться серйозніше до нетипових книг і включать «книгу художника» до переліку видів видань. До прикладу, Бібліотека Конгресу зреагувала на потребу книжкового ринку і в 1980 р. увела словосполучення «artists books» до списку каталогізації.

Багато хто може сумніватись у доцільності такого кроку, називаючи його спробами досягнути неосяжне, наступом прагматизму й тиражування на мистецтво — і в чомусь будуть праві. Розмаїття форм, носіїв, технік і засобів втілення, якими оперує сучасний художник книги, практично унеможливило чітку класифікацію «книг художника». Та це не значить, що видавничі аналітики зазіхає на стандартизування усіх можливих мистецьких об'єктів, які використовують форму книги. Йдеться лише про ті їх різновиди, які надаються до видавничого втілення, і ті, що вже вийшли в світ як видання.

На жаль, загальноприйнятої системи опису «книг художника» поки що не існує. Часто це становить проблему і для самих творців, адже окремі проекти можуть бути частково позбавлені традиційних розпізнавальних елементів. Та й опис власних проектів є суто добровільною ініціативою художників. Наприклад, С. Бодман подає зразок інформаційного аркуша [6, с. 11] і рекомендує художникам додавати його до своїх книг — для надання покупцям потрібних відомостей і полегшення каталогізування. Аркуш містить такі пункти: назва книги, художник, автор (якщо є), ISBN (якщо є), видавець або друкарня, короткий опис книги, дата і місце публікації, розмір, кількість сторінок, наклад, використані матеріали, роздрібна ціна, контакти.

Зрозуміло, що інформаційний аркуш доречніше подавати до малотиражних, специфічних книг, виготовлених безпосередньо художником, а випущена видавництвом «книга художника», швидше за все, не матиме таких проблем з ідентифікацією. Однак навіть у такому випадку бібліотекарям або зацікавленим читачам при потребі багато що доведеться робити самим, наприклад, встановлювати тип носія, використаний матеріал чи проставляти умовну пагінацію.

Пошук майбутніх проектів. Беручись за випуск «книг художників», видавець має навести контакти з художниками, залучити до співпраці музеї, галереї, книгозбірні. Таким чином буде сформоване мистецьке середовище, в якому відбуватиметься циркулювання творчих ідей для майбутніх видань.

У країнах, де «книги художника» ширше представлені в мистецькій сфері, проекти, що згодом можуть стати видавничим проектом, можна знайти у великих публічних бібліотеках; спеціальних університетських книгозбірнях або художніх бібліотеках; спеціалізованих на «книзі художника» книготорговців і книжкових магазинах; колекціях видань, фотографій і малюнків у музеях або музейних бібліотеках; галереях і на спеціалізованих виставках; майстернях художників. Для українського видавничого ринку поки що доступні лише два останні пункти, але цього цілком достатньо для напрямку, що зароджується.

Місце «книги художника» в репертуарі видавництва. У світовій видавничій справі існують потужні й успішні видавництва, які спеціалізуються на «книзі художника» або включають її до свого мистецько зорієнтованого репертуару. Наприклад, німецьке «Revolver», швейцарське «JRP Ringier», англійське «Phaidon», американське «D.A.P.» («Distributed Art Publishers»). Більшість з них має в своєму складі спеціальний відділ підготовки колекційних видань і «книг художника» або/і фахівців-мистецтвознавців серед працівників.

Український видавничий ринок поки що не готовий сприйняти такий специфічний тип видавничого осередку, однак зараз цілком успішно можуть існувати проміжні форми спеціалізації. Крім того, усі «книги художника», які вийшли в світ у видавництвах, — епізодичні прояви репертуару або складові щойно започаткованих серій.

З досвіду світових видавництв можна зробити висновок, що для випуску «книг художника» є три основні шляхи. Перший — спеціалізований суто на такій продукції видавничий осередок (окрім традиційних видавництв, це може бути видавнича діяльність окремих художників і художніх майстерень) — наприклад, російське самвидавництво «Планетянин», що випускає в світ авторські книги обмеженим накладом. Другий варіант — мистецьке видавництво ширшого профілю, яке, крім «книг художника», видає альбоми, подарункові видання, каталоги робіт — наприклад, американське видавництво «Granary Books», що позиціонує себе як видавця «книг художника», але має в доробку і мистецькі альбоми, і теоретичні праці про «книгу художника». Третій шлях — найдоступніший для сучасного видавничого ринку України — це включення до свого репертуару «книг художника» як епізодичних видань чи у вигляді спеціалізованих серій. Близькою можна вважати схему українського «Фоліо», яке в межах звичного, доволі широкого репертуару виготовляє дорогі подарункові видання невеликим накладом та з використанням ручної роботи.

Видавниче опрацювання майбутніх проектів. При підготовці «книги художника» робота редактора суттєво модифікується. Оскільки не кожне таке видання містить увесь комплекс ознак, що піддаються редакційному аналізу, структура останнього теж зазнає змін. Та й сам аналізований «оригінал» (чи то

авторський, чи згодом видавничий) може зовсім не відповідати зразковим вимогам. Наприклад, бути оформленим у вигляді макета-колажу ручної роботи. Тому до кожного твору, залежно від його особливостей, слід добирати іншу методику опрацювання. Бо не в кожній «книзі художника» буде можливість удосконалити структурну організацію тексту чи перевірити фактичний матеріал.

На перший погляд може здатися, що візуальне мистецтво в «книзі художника» бере гору над вербальним. Проте вибір літературної форми для «книги художника» наперед визначає її статус. Текстова інформація надає книзі знакової форми книги, походження тексту — місце в літературному процесі. «Книга художника» як явище видавничої дійсності впливає і на розвиток літератури. Беручи участь у творенні тексту, художники по-новому його переосмислюють, привносячи тим самим свої досягнення в загальну теорію тексту.

Текстуально «книги художника» тяжіють до малих жанрів: тезових слововиявлень, коротких нарисів. Адаже довгі текстові блоки відволікають читача від видання в цілому. Походження тексту «книги художника» може бути різноманітним. Іноді художник творчо переосмислює готовий твір або твір, написаний спеціально для проекту. Трапляється, що творець «книги художника» виступає своєрідним упорядником видання, наприклад, добирає поезії якогось автора й укладає їх у власному оформленні в незвичайну форму. Або добирає за певним принципом тексти різних авторів. Іноді художник запозичує чужі тексти, вдаючись до літературного «реді-мейду» або «плагіату». Класичним варіантом тексту «книги художника» є написаний її автором твір. Тоді видання є цілісним за графічним і вербальним задумом.

Домінуючою стилістичною формою «книги художника» є художній стиль. Мовностилістичними особливостями літературного твору, використаного в «книзі художника», можуть бути: змішування стилів, авторський словотвір, візуальне слово (поезомалярство), міжмовні експерименти, запозичення вузьковживаних лексем, розташування фрагментів тексту в довільній послідовності.

Бездоганий науково-довідковий апарат видання відтепер теж не самоціль: його елементи можуть бути просто відсутні або ж цілковито змінені. Серед таких елементів-гібридів у «книзі художника» можуть трапитися, наприклад: анотація-вступ, інструкції з експлуатації видання, примітки-маргінали, нагородження колонтитулів, системи перехресних посилань у межах цілого видання, словники і покажчики, відомості про авторів, списки інших публікацій автора, різноманітні посилання за межі видання. Більше того, деякі знахідки художників книги, засновані на змішуванні чи перекрученні елементів видання, можуть стати поштовхом для вдосконалення сучасної концепції науково-довідкового апарата і структури видання загалом.

Суттєво допомогти в опрацюванні «книги художника» можуть редактор-мистецтвознавець або спеціально запрошений мистецтвознавець-консультант, здатний оцінити мистецьку вартість і виокремити недоліки майбутнього видання. Важливою для збереження цілісності задуму також є тісна співпраця з автором чи авторським колективом у процесі підготовки.

Проблема виготовлення. Під час аналізу реальних «книг художника» стають помітними проблеми виготовлення та використання таких видань. І хоча ці питання не є суто видавничими, їх теж варто згадати і по можливості намагатися подолати.

Серед найочевидніших проблемних моментів — технологічні та експлуатаційні. Насамперед очевидно стає складність виконання певних робіт через «екзотичність замовлення». Наприклад, друк на надтонкому папері, дуже маленькі чи нестандартні формати видань створюють додаткові труднощі. Відсутність у художників поліграфічних знань і досвіду (зокрема, у додрукарських процесах) — ще один негативний чинник. У результаті чудовий задум може постраждати від невдалого поліграфічного втілення.

Хоча «книги художника» не є виданнями, до яких висувають підвищені вимоги з витривалості, міцність їхньої конструкції теж дуже важлива. «Прочитання» «книги художника» не такі часті, але іноді «слабкі» деталі видання можуть пошкоджуватися навіть після декількох використань. Невитривала або невдала конструкція може стати причиною швидкого пошкодження видання чи утруднювати перегляд книжки. Частково запобігти таким перешкодам може технолог-консультант, який тісно співпрацюватиме як з відділом художньо-технічного оформлення, так і з друкарнею. Реальні проекти «книги художника» через свою специфічність і нестандартність завжди матимуть якісь проблеми, та це завжди даватиме авторам і видавцям поштовх до розвитку.

Читацька аудиторія та «доступ» до неї. Як твір мистецтва, «книга художника» є результатом самодостатнього творчого вияву автора, не завжди орієнтованим на конкретного читача. Залежно від авторського задуму, використаної техніки виконання, можливого видавничого опрацювання в кожній «книзі художника» реалізовані щоразу інші принципи структури та подачі матеріалу.

Читання «книги художника» не завжди передбачає власне читання тексту, це, швидше, візуально-маніпулятивний процес ознайомлення з книгою. Кожне прочитання «книги художника» стає актом творення, і читач у цьому випадку виступає її повноцінним творцем (чи хоча б співтворцем). Уже хоча б тому, що така книга не передбачає наскрізного прочитання, послідовність отримання та сприйняття закладеної в ній інформації довільна, а маніпуляції з формою щоразу інакше впливають на індивідуальні тактильні та просторові відчуття читача. Навіть маючи певний рівень культури й ерудиції та чималий досвід «спілкування» з незвичайними виданнями, читач у цьому випадку стає початківцем і частково уподібнюється до дитини. Так перед видавцем з'являється ще одне завдання: виховати собі читача, який зможе належно оцінити новий проект.

Для того щоб визначити доцільність і рентабельність випуску таких проектів, не треба проводити дослідження видавничого ринку: по-перше, це безрезультатно, і дослідження вийде поверховим та епізодичним; по-друге, з «книгою художника» висновки слід робити від протилежного. Будь-яка книга — незвичайний товар, а «книга художника» — продукт просто унікальний. У її середовищі практично не існує конкуренції, а поява нових проектів, навпаки,

свідчить про зростаючу суспільну і ринкову потребу. Просувати такі видання найдоцільніше через участь у мистецьких акціях, незвичайні рекламні ходи, спрямовані на популяризацію культури читання.

Як бачимо, теоретична база в напрямку «книги художника» відсутня, методика роботи з такими виданням ще не сформована, каталогізація утруднена. У результаті новий видавничий продукт може стати видавничою авантюрою — дорогою, складною для втілення та водночас вартісною й оригінальною. По суті, будь-яка книга має задатки «книги художника» і може стати нею (у видозміненому вигляді, новому оформленні і т. д.). «Книга художника» найкраще уособлює книгу як символ, книгу як світ, як архетип, як єдність змісту і форми. Тому випуск «книги художника» може стати своєрідним засобом «підвищення кваліфікації» видавця, змусити звернутися до витоків книжкового мистецтва. по-новому поглянути на книгу як таку і на репертуар власного видавничого осередку, навчити вчасно відійти від стандартних етапів підготовки видань, розширити коло творчих партнерів і читачів.

1. Денисенко А. У наступні проекти я планую додати більше натурального і живого : інтерв'ю з художницею Юлією Табенською / Анастасія Денисенко. — 2010. — Режим доступу: <http://www.chytomo.com/rozdil/epichnyy-heroy/u-nastupni-proekty-ya-planuyu-dodaty-bilshenaturalnoho-i-zhyvoho.html>. 2. Злобіна Т. Графіка на дотик / Тамара Злобіна // Образотворче мистецтво. — 2008. — № 4 (68). — С. 98–99. 3. Книжковий обід 07/08 = Book lunch 07/08 : [кат. виставки] // Ін-т духовних цінностей ; Центр сучасного мистецтва при НаУКМА. — К., 2008. — 52 с. 4. Лічені дні до першої у своєму роді виставки «АРТКНИГА» на рідних теренах. — 2010. — Режим доступу: <http://www.chytomo.com/rozdil/knyzhky-friky/licheni-dni-do-pershoyi-u-svoyemu-rodii-vystavky-artknyha-na-ridnykh-terenakh.html>. 5. Artist's book: From Wikipedia, the free encyclopedia [Електронний ресурс]. — 2008. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Artist%27s_book. 6. Bodman S. Artists' Books: Creative Production and Marketing / Sarah Bodman. — Bristol : Impact Press, 2007. — 67 p. 7. Drucker J. The Artist's Book as Idea and Form [Електронний ресурс] / Johanna Drucker. — 2001. — Режим доступу: <http://www.granarybooks.com/books/drucker2/drucker2.html>. 8. Penner G. Discovering Artists Books: The art, the artists and the issues [Електронний ресурс] : research paper / Gwendolyn Penner. — 2000. — Режим доступу: <http://gwenjpenner.com/publications/index.php>. 9. Verheyen P. D. Development of the Artist's Book [Електронний ресурс] / Peter D. Verheyen. — 1998. — Режим доступу: <http://www.philibiblon.com/DevArtistsBook.shtml>.

«КНИГА ХУДОЖНИКА» КАК ПОТЕНЦИАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ПРОДУКТ

Рассмотрены особенности «книги художника» как издательского продукта. Основное внимание сосредоточено на ключевых вопросах обработки этих изданий: имени, изготовлении, каталогизации, поиска будущих проектов, месте в издательском репертуаре, читательской аудитории.

«BOOK ARTIST» AS A POTENTIAL PUBLISHING PRODUCTS

The features of artist's book as a publishing product are considered. Basic attention is concentrated on the key questions of preparing of these editions such as name, production, cataloguing, search of future projects, place in publishing repertoire, reader audience.

Стаття надійшла 11.05.10